

Anna Piotrowicz-Krenc

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-1969-3877

Maciej Rak, Jan Karłowicz
w świetle materiałów archiwalnych.
Dialektologia, etnolingwistyka i lituanistyka,
Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2021,
ss. 265

Książka Macieja Raka stanowi niezwykle cenne uzupełnienie stanu badań w kilku obszarach wiedzy: ukazuje Jana Karłowicza w spektrum jego zainteresowań naukowych i z uwzględnieniem kontekstu społeczno-politycznego oraz warunków pracy badacza, wnosi wiele cennych informacji o jego dorobku dialektologicznym, a także o działalności folklorystycznej (jako redaktora „Wisły”), przywraca *Słownikowi gwar polskich* (dalej SKarł) należne miejsce w polskiej leksykografii, przynosi rekonstrukcje dwu nieopublikowanych słowników, nad którymi pracował Karłowicz: częściową *Słownika mitologii polskiej* (dalej SMP) i całościową *Słowniczką mitologii litewskiej* (dalej: SML), co ma niebagatelny wpływ na to, by w nowym świetle spojrzeć na ich autora jako prekursora polskiej etnolingwistyki i lituanistyki. Monografia Raka jest zatem książką bardzo ważną dla historii polskiej nauki.

Należy podkreślić rzetelność i skrupulatność badawczą autora, które nie tylko pozwoliły na dogłębne przestudiowanie przekazanej mu przez prof. Mirosława Skarżyńskiego – a odnalezionej przez pracowników Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie – kartoteki SKarł, ale także zaowocowały odkryciem w zasobach tegoż archiwum prac brulionowych Karłowicza, w tym kartotek SMP i SML. Właśnie te trzy odkrycia (w tym dwa autorskie Raka) legły u podstaw recenzowanej monografii. Do zweryfikowania nierzadko krzywdzących i powierzchownych ustaleń badaczy wcześniej zajmujących się dorobkiem naukowym, w tym leksykograficznym, krakowskiego językoznawcy wykorzystał on również inne dotąd niepublikowane archiwalia. Prócz Archiwum Nauki PAN i PAU czerpał z zasobów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Archiwum Muzeum

Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie oraz Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Jagiellońskiej. Rozproszoną w różnych miejscach korespondencję Karłowicza odnalazł także w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie.

Na najwyższą ocenę zasługuje wysoki poziom świadomości metodologicznej autora, ujawniony zarówno w spójnej naukowej narracji monografii (należy podkreślić nienaganny kształt językowy i elegancję stylu), jak i w precyzji terminologicznej, doborze bogatej literatury przedmiotu (w zakresie wszystkich obszarów działalności naukowej, artystycznej oraz publicystycznej Karłowicza) oraz kompozycji książki. Nie do przecenienia jest sygnalizowana przez Raka ostrożność w stawianiu hipotez i formułowaniu wniosków, co znamionuje badaczy rzetelnych, autorów prac niepowierzchownych. O rzetelności tej świadczą liczne odwołania do dokonań poprzedników w badanej materii – począwszy od drobnych artykułów i obszernych rozpraw w pracy zbiorowej z 1904 roku *Życie i prace Jana Karłowicza* [por. m.in. Appel 1904, Brückner 1904, Korzon 1904, Kryński 1904, Łopaciński 1904, Łoś 1904, Majewski 1904, Massonius 1904, Starczewski 1904, Włodek 1904], przez teksty późniejsze, z drugiej połowy XX wieku [Gajkova 1959], w tym opublikowane w dziewiątym zeszycie „Poradnika Językowego” z 1979 roku w celu uczczenia 75. rocznicy śmierci Karłowicza [Cienkowski 1979, Kapeliś 1979, Kutrzeba-Pojnarowa 1979, Pankowski 1979, Perzowa 1979], na opracowaniach z XXI wieku kończąc [por. m.in. Koniusz 2001, 2005; Okoniowa 2012, 2013; Wągiel 2005; Majdak 2008; Karaś 2015].

Rak ukazuje twórcę słynnych „trzech piramid” (SW, SKarł i SWOKarł) nie tylko jako językoznawcę, dialektologa i leksykografa, ale także jako folklorystę i etnologa, podkreślając, że materiał archiwalny poddany badaniu pochodzi z czasów, gdy nie wyodrębniano jeszcze wyraziście dyscyplin naukowych, co przemawia za prekursorskim charakterem dokonań krakowskiego uczonego. Zamyśl „czwartej piramidy” (SMP) narodził się, by zachować dla przyszłych pokoleń polską kulturę ludową. Badacz zwraca uwagę na to, że terminu *mitologia* Karłowicz używał i w znaczeniu tradycyjnym (zbiór podań o bogach i bohaterach, w których z perspektywy językoznawczej ważne miejsce zajmują teonimy i mitonimy – tak w SML), i w nowatorskim (całokształt życia ludzkiego odzwierciedlony w folklorze, wierzeniach i zwyczajach – tak w SMP).

Rak uwzględnia w analizach dwie perspektywy, internalistyczną i ekstermalistyczną, co przekonująco uzasadnia: „Prace J. Karłowicza powstawały [...] nie tylko jako wyraz ogólnych trendów naukowych (zainteresowania gwarami i folklorem ludowym w drugiej połowie XIX w.), ale także jako odpowiedź na zagrożenie dla polszczyzny i polskiej kultury ze strony państw zaborczych” (s. 14).

Rozdział „*Słownik gwar polskich*” oceniony na nowo (s. 23–72) przynosi znakomitą faktografię dotyczącą powstania i druku SKarł. Na jej podstawie Rak wnioskuje, że Karłowicz zaczął gromadzić materiały do tegoż słownika już w drugiej połowie lat 60. XIX wieku. Autor monografii podjął się też pracochłonnego zadania obiektywnej oceny wkładu Jana Łosia w tworzenie SKarł – istniały tu dwa skrajne stanowiska: mówiono o czysto redakcyjnym (tak w opinii Kazimierza Nitscha) bądź współautorskim (tak według Mieczysława Karasia) udziale Łosia – i jednoznacznie stwierdził, że „[w]szystkie tomy tego słownika to w całości dzieło Karłowicza” (s. 49). W omawianym rozdziale niezwykle ważny jest podrozdział *Recenzja „Słownika gwar polskich” przygotowana przez Kazimierza Nitscha czytana na nowo* (s. 50–72). Po 110 latach od powstania recenzji Nitscha [1911] Rakowi udało się obalić wiele zarzutów szacownego, cieszącego się wielkim autorytetem recenzenta i ukazać jego nieobiektywne spojrzenie na SKarł (wcześniejsze polemiczne opinie innych badaczy miały charakter przyczynkarski), które skutkowało niedocenieniem tego dzieła w opracowaniach z zakresu polskiej leksykografii. Rak merytorycznie, z pogłębioną znajomością problematyki dialektologicznej i leksykograficznej, ustosunkował się do dziewięciu zarzutów Nitscha wobec SKarł (zob. s. 55–72). Przykładowo, bardzo precyzyjne jest wyjaśnienie do zarzutu czwartego, który brzmiał: „Wątpliwa wartość dialektologiczna wykorzystanych źródeł, do których Karłowicz włączył poza tekstami folkloru słownego także leksykę pochodzącą z literatury oraz wyrazy o «podejrzaney polskości», w tym zapożyczenia ruskie” (s. 55). Oto stosowny komentarz Raka: „Jak ujawnia dokładna analiza zawartości SW i SKarł, słowniki te powstały na częściowo wspólnej bazie materiałowej. Na niektórych fiszkach z kartoteki SKarł znajdują się kwalifikatory *gm.* (*gminne*) i *prow.* (*provincjonalne*), które w słowniku gwarowym nie byłyby potrzebne, stąd wniosek, że jest to fragment kartoteki SW. W wyniku przenoszenia fiszek między kartotekami część słownictwa gwarowego weszła do SW, a część słownictwa, które miało być w SW, weszła do SKarł – ta druga sytuacja odpowiada za obecność w SKarł leksyki łowieckiej i złodziejskiej” (s. 58–59).

Za prekursorski w świetle dzisiejszej etnolingwistyki uznał też Rak pomysł Karłowicza, by do słownika włączyć pewne nazwy własne. Szacunek autora monografii wobec Karłowicza i jego pionierskiego dzieła bierze się stąd, że dostrzega on, iż wielkie projekty leksykograficzne realizowane w Krakowie są zakorzenione właśnie w tym dorobku. Trzeba jednak dodać i to, że autor zachowuje obiektywizm badawczy, o którym świadczy taka na przykład uwaga: „Karłowicz nie uniknął chaosu ortograficznego, co Nitsch słusznie uznał za poważny mankament [...]. Z tym akurat zarzutem nie można polemizować” (s. 60). Trudno nie zgodzić się z opinią badacza, że niedopracowanie metody

leksykograficznej zastosowanej w monumentalnym autorskim dziele Karłowicza wynika z tego, iż jako pionier nie miał on żadnego wzoru. W taki oto naukowo udokumentowany sposób krakowski językoznawca przywrócił swemu wielkiemu poprzednikowi należne miejsce w polskiej dialektologii i leksykografii gwarowej.

O prekursorstwie Karłowicza w obszarze badań etnolingwistycznych szerzej traktuje rozdział „*Pierwsze narodziny etnolingwistyki – „Słownik mitologii polskiej” Jana Karłowicza*” (s. 73–145). Słownik ten, jak już wspomniałam, Rak odnalazł w 2017 roku podczas badań nad kartoteką do SKarł i nazwał – nawiązując do określenia Erazma Majewskiego [1904] – „czwartą piramidą” w dotychczasowej triadzie: SW, SWOKarł i SKarł. Motywacja Karłowicza do podjęcia prac nad owym leksykonem była, co podkreśla autor monografii, jasna: „[...] słowniki miały pokazać (i zachować) Polskę przejawiającą się w języku i kulturze w czasach, gdy nie było jej na mapie Europy” (s. 82). Wiele miejsca poświęcił on inspiracjom do pracy nad SMP, jakie Karłowicz czerpał z publikacji współczesnych mu badaczy: Adalberta Kuhna [1859] (mitologia porównawcza), Maxa Müllera [1860] (religioznawstwo), Aleksandra Afanasjewa [1865–1869] (etnografia), a zwłaszcza pioniera antropologii kulturowej Edwarda Tylera [1871] i jego dzieła *Primitive Culture*. Ukazał zatem krakowskiego słownikarza jako dobrze przygotowanego do swej pracy naukowej erudyte, który dzięki znajomości języków obcych wiele dzieł mógł czytać w oryginale. Prezentacja kartoteki SMP jest bardzo dokładna. Praktykujący leksykografowie mogą czerpać niekłamana przyjemność z opisu oraz oglądu (na dobrej jakości fotografiach) starannie zwymiarowanych, sporządzanych z użyciem kolorowych atramentów fiszek czy z opisu pudeł mieszczących i owe fiszki, i inne archiwalia (np. wycinki prasowe z adnotacjami Karłowicza). Precyzyjna jest również rekonstrukcja słownika: tytułu, podstawy materiałowej i źródeł (por. z filologiczną akrybią odtworzony *Klucz znaków i skrótów* – s. 88–105 – oraz aż 63 przypisy do niego), zawartości (74 hasła główne: od *bić, barwy, bóg, bratobójstwo, brudny – czysty, burza po wesele, wieszać, woda, ziemia, zwierzęta, życie*), układu haseł (Rak wnioskuje, że w zamysle Karłowicza miał to być słownik onomazjologiczny, z hasłami głównymi przyporządkowanymi do sześciu kategorii: Kosmografia, Powietrzna, Kamienie, Rośliny, Zwierzęta i Człowiek) czy przykładowego artykułu hasłowego (por. wzorcowo opracowane hasło CHLEB, s. 116–135). Z całościowej analizy materiałów do SMP wysnuwa wniosek, że „podstawa materiałowa do badań nad mitologią polską pokrywa się z tym, co we współczesnej etnolingwistyce jest brane pod uwagę przy opisie językowego obrazu świata” (s. 86). Wykorzystując dokonane przez Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską [2010] porównanie dwu sztandarowych słowników etnolingwistycznych – *Słownika*

stereotypów i symboli ludowych ze szkoły lubelskiej oraz słownika *Славянские древности* (*Slavânskie drevnosti*) reprezentującego szkołę moskiewską – Rak dopisał w tabelarycznym zestawieniu Niebrzegowskiej-Bartmińskiej kolumnę „SMP” oraz wiersz „Układ słownika” (s. 140–141). I tu znów ujawniły się badawczy obiektywizm oraz ostrożność autora w formułowaniu wniosków, zastrzegł on bowiem: „Zdaję sobie sprawę, że próba przyporządkowania komponentów z fiszek SMP do faset z SSiSL to pewnego rodzaju nadinterpretacja, czynię to jednak, aby ujawnić zasób informacji zarejestrowanych przez Karłowicza” (s. 142). Na podkreślenie zasługuje także duża wartość naukowa pozostałych zestawień tabelarycznych umieszczonych w tym rozdziale – zob. mikrostrukturę haseł KOŃ oraz CHLEB w porównywanych słownikach (s. 142 i 143). To ostatnie zestawienie „pokazuje, że ujęcie Karłowicza jest pełne, nie pominął on żadnego z elementów, które znalazły się w SD i SM. Świadczy to o wyjątkowej roli chleba w kulturze słowiańskiej (co pozwala na przypisanie mu statusu słowiańskiego kulturowemu [...]) i spetryfikowaniu jego językowo-kulturowego wizerunku” (s. 143). Odkrywca i badacz kartoteki SMP, podsumowując tę część monografii, stwierdza, że ciągle jest zbyt dużo wątpliwości (por. s. 144–145), by można było podjąć trud wydania „czwartej piramidy” w całości.

Ostatni rozdział książki nosi tytuł „*Słowniczek mitologii litewskiej*”, czyli *Jan Karłowicz jako Litwin z urodzenia*. Autor zachował w nim kompozycję z rozdziału poprzedniego i równie wnikliwie, na podstawie odnalezionych archiwaliów, zrekonstruował drugie dzieło (czy raczej dziełko, na co wskazuje sam tytuł leksykonu) Karłowicza. W podrozdziale *Litwin z urodzenia* badacz skrupulatnie odtworzył życiorys językowy¹ uczonego: jego związki z litewszczyzną, osobiste i korespondencyjne kontakty ze znanymi Litwinami, przychylny stosunek do rozbudzania się żywej świadomości plemiennej Litwinów, propagowanie litewskiego folkloru na łamach „Wisły”, autorskie prace naukowe (np. *O języku litewskim* z 1875 roku) i popularnonaukowe (np. *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe* z 1871 roku) poświęcone tym tematom. Rak zwraca uwagę na to, że asumpt do stworzenia SML dało złe wrażenie, jakie odniósł Karłowicz po lekturze książki *Die Mythen, Sagen und Legenden der Žamaiten* (*Litauer*) autorstwa niemieckiego etnologa i folklorysty Edmunda Veckenstedta z 1883 roku. Chcąc podkreślić raz jeszcze badawczą docieklivość i skrupulatność

1 Przymiennę w tym miejscu, że według Przemysława Zwolińskiego „[p]rzez «zyciorys językowy» pisarza należy rozumieć zespół wiadomości o faktach, które mogą się przyczynić do głębszego zrozumienia specyfiki języka autora. Należą do nich informacje o środowisku gwarowym czy regionalnym, w którym wychował się badany pisarz, o jego wykształceniu, znajomości języków obcych, kontaktach kulturalnych, przede wszystkim literackich, podróżyach itp.” [Zwoliński 1970: 165].

autora recenzowanej monografii, posłużę się dłuższym cytatem dotyczącym tytułu słowniczka: „Kartoteka SML została wyodrębniona z kartoteki SMP na dwa sposoby: fiszki są związane dratwą, mają też kartę tytułową żółtego koloru, na której Karłowicz napisał odręcznie w dwóch wersach – *Słowniczek Lit. mit.* [...]. Daje to możliwość następujących interpretacji: 1) pierwotnie była to *Lit[ewska] mitologia*, a dopiero później redaktor «Wisły» dodał wyraz *Słowniczek*; 2) wyjściowo miał to być *Słowniczek Lit[ewski]*, ale w dalszej kolejności tytuł został uzupełniony o element *mit[ologii]*. Przywołany w poprzednim rozdziale list Karłowicza do Karola Appla [...] wskazuje, że bardziej prawdopodobna jest pierwsza propozycja. Tytuł, którym posługuję się w niniejszej książce, zmodyfikowałem w ten sposób, że przymiotnik *litewskiej* umieściłem w pozycji jako przydawkę klasyfikującą [uzup. w nawiasach – oryg.]” (s. 157–158).

Z taką samą wnikliwością Rak przeanalizował podstawę materiałową i źródła do SML – okazało się, że aż 44 z nich nie wystąpiły w *Kluczu znaków i skrótów* dołączonym do SMP, jednakże badaczowi udało się ustalić ich tytuły. W monografii zamieścił cały zrekonstruowany SML (s. 164–177): 211 haseł (zajmujących w kartotece 289 fiszek) w układzie alfabetycznym (od *Abulkis*, *Adžendelis*, *Aitvaras*, *Aklatis*, *Akmo* po *Žemininkas*, *Žeste*, *Žondis*, *Žwaigzdunk's*, *Žwerinne*), ze śródtytułami pochodzącymi od autora; Rak ujedynolili również system odsyłaaczy i ortografię. Jak zaznacza, „[w] litewskich badaniach nad mitologią przestrzega się rozróżnienia na mitologię i religię, czym innym jest więc mitologia litewska, a czym innym przedchrześcijańska religia Litwinów. W polskich pracach z zakresu mitologii słowiańskiej taki podział nie jest stosowany rygorystycznie, stąd u Karłowicza w SML są i teonimy, i mitonimy” (s. 161).

Badacz przypomina, że SML jest pierwszą polską pracą na temat mitologii litewskiej (wcześniejszą niż *Starożytna Litwa. Ludy i bogi* Aleksandra Brücknera z 1904 roku), i wyraża nadzieję – dodajmy: w pełni uzasadnioną – że jego monografia przybliży lingwistom ten aspekt działalności naukowej Karłowicza.

Podsumowując swoje rozważania (s. 179–182) nad nikłą recepcją twórczości naukowej Karłowicza, Rak raz jeszcze wymienia przyczyny takiego stanu rzeczy. Są to: deprecjonowanie jego dokonań dialektologicznych, w tym leksykograficznych (po negatywnej recenzji SKarł autorstwa Nitscha), krytyczny osąd SW w związku ze zmianą paradygmatu leksykograficznego w drugiej połowie XX wieku, ahistoryczne ocenianie prac Karłowicza, brak dzieła podsumowującego jego działalność folklorystyczną, marginalizowanie dokonań lituanistycznych krakowskiego uczonego, dodajmy – za Rakiem – uczonego prywatnego, niezatrudnionego na żadnej uczelni czy w innej instytucji naukowej.

Istotnym uzupełnieniem monografii jest *Aneks* (s. 183–213) obejmujący szczegółowy wykaz haseł, podhaseł i wątków tematycznych z fiszek tworzących

kartotekę SMP. Na obudowę książki składają się: *Wykaz rękopisów* (s. 215), bardzo bogata *Bibliografia* (s. 216–237), *Indeks osób* (s. 245–257), *Indeks nazw geograficznych* (s. 259–261) oraz streszczenia w trzech językach.

Monografią *Jan Karłowicz w świetle materiałów archiwalnych. Dialektologia, etnolingwistyka i lituanistyka* Maciej Rak przywrócił Janowi Karłowiczowi należne mu miejsce w historii polskiej nauki.

Bibliografia

Słowniki (wraz ze stosowanymi skrótami)

SKarł – Karłowicz Jan (1900–1911), *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.

SML – Karłowicz Jan, *Słowniczek mitologii litewskiej* [rękopis kartoteki].

SMP – Karłowicz Jan, *Słownik mitologii polskiej* [rękopis kartoteki].

SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam A., Niedźwiedzki Władysław, red. (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.

SWOKarł – Jan Karłowicz (1894–1905), *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, z. 1–3, Kraków.

Literatura

Afanasjew Aleksandr (1865–1869), *Poëtičeskie vozzreniâ slavân na prirodu. Opyt sravnitel'nogo izučeniâ slavânskikh predanij i verovanij, v svâzi s mifičeskimi skazaniâmi drugih rodstvennyh narodov*, t. 1–3, Moskwa.

Appel Karol (1904), *Z listów ś. p. Jana Karłowicza (przyczynek do poznania życia i jego poglądów)*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”*, Warszawa, s. 60–65.

Brückner Aleksander (1904), *Prace słownikowe*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”*, Warszawa, s. 165–176.

Cienkowski Witold (1979), *Z metodologii badań etymologicznych Jana Karłowicza*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 437–442.

Gajkova Olga (1959), *Jan Karłowicz i Ludwik Krzywicki jako reprezentanci dwu nurtów w etnologii polskiej*, Wrocław.

Kapełuś Helena (1979), *Jan Karłowicz jako folklorysta*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 455–465.

Karaś Halina (2015), *Jan Karłowicz jako językoznawca*, w: *Jan Aleksander Karłowicz*, red. Anna Gomóła, Adam Pisarek, Katowice, Laboratorium Kultury, t. 4, s. 29–63.

Koniusz Elżbieta (2001), *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*, Kielce.

- Koniusz Elżbieta (2005), *Jan Karłowicz jako językoznawca, etnograf i folklorysta – w setną rocznicę śmierci (1836–1903)*, „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 18, s. 7–17.
- Korzon Tadeusz (1904), *Prace na polu historii powszechnej i polskiej*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 107–119.
- Kryński Adam Antoni (1904), *Jan Karłowicz jako językoznawca*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 120–164.
- Kuhn Adalbert (1859), *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks. Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie der Indogermanen*, Berlin.
- Kutrzeba-Pojnarowa Anna (1979), *Znaczenie Jana Karłowicza dla rozwoju etnografii*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 443–454.
- Łopaciński Hieronim (1904), *Ludoznawstwo, mitologia, kultura pierwotna*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 192–294.
- Łoś Jan (1904), *Znaczenie „Słownika gwar polskich”*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 176–180.
- Majdak Magdalena (2008), *Słownik warszawski. Koncepcja – realizacja – recepcja*, Warszawa.
- Majewski Erazm (1904), *Jan Karłowicz (zarys życia)*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 1–30.
- Massonius Marian (1904), *Jan Karłowicz jako filozof*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, s. 350–355.
- Müller Max (1860), *A History of Ancient Sanskrit Literature So Far as it Illustrates the Primitive Religion of the Brahmans*, London–Edinburgh.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława (2010), *Dwa słowniki etnolingwistyczne – moskiewski i lubelski*, w: *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, s. 21–32.
- Nitsch Kazimierz (1911), *Recenzja „Słownika gwar polskich” J. Karłowicza*, „Rocznik Sławistyczny”, nr 4, s. 199–243.
- Okoniowa Joanna (2012), *Jan Karłowicz – uczonego okresu przełomu*, „LingVaria”, nr 1, s. 141–150.
- Okoniowa Joanna (2013), *„Słownik gwar polskich” Jana Karłowicza. Dziedzictwo. Inspiracje. Wyzwania*, „Prace Filologiczne”, t. 64, s. 245–258.

- Pankowski Czesław (1979), *Jan Karłowicz jako organizator prac leksykograficznych i współtwórca „Słownika warszawskiego”*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 410–425.
- Perzowa Henryka (1979), *Jan Karłowicz jako dialektolog*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 426–436.
- Starczewski Feliks (1904), *Działalność muzyczna J. Karłowicza, jej charakterystyka i ocena*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”*, Warszawa, s. 295–316.
- Tylor Edward (1871), *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*, t. 1–2, London.
- Wągiel Agata (2005), *Jan Karłowicz – portret z Mieczysławem w tle*, „Muzyka. Kwartalnik Instytutu Sztuki PAN”, nr 4, s. 67–103.
- Włodek Ludwik (1904), *Jan Karłowicz jako publicysta*, w: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”*, Warszawa, s. 356–368.
- Zwoliński Przemysław (1970), *Życiorys językowy Iwana Kotlarewskiego*, „Slavia Orientalis”, nr 2, s. 165–177.

prof. dr hab. Anna Piotrowicz-Krenc – Zakład Frazeologii i Kultury Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: kultura języka polskiego, kultura komunikacji językowej, współczesna i dawna leksykologia oraz leksykografia, regionalne zróżnicowanie polszczyzny, polszczyzna miejska Poznania.

